

Maandthema: Vergelding en Vergeving

17 maart: Vergeven zonder maat

17 maart 2024

Voorgangers: Willem van der Meiden en Leo van Driel

Welkom

Lied - God weet komt het goed

Inleiding

In maart, midden in de 40-dagentijd, een tweeluik over 'vergelten en vergeven'. Vandaag het tweede deel, over vergeven. Deze tweede viering kent een experimenteel ritueel dat bij dit onderwerp past. We hebben het met onze voorbereidingsgroep intensief voorbereid en horen na afloop graag hoe u het beleefd hebt. Vandaag staat de viering in het teken van vergeven, vereffenen en kwijtschelden. We buigen ons hierover in teksten en liederen, maar ook met zichtbare verbeelding en met het genoemde ritueel. Opnieuw gaat het over de oeroude woorden 'oog om oog, tand om tand'. Zoals we in de vorige viering zagen is dat in de Bijbel geen wraakzuchtig motto, maar juist een beperking van uitzichtloze wraak en weerwraak, vete en vendetta. Het 'lied van Lamech' ontsluit vandaag opnieuw het thema, woorden van de Joodse advocaat en wijze Abel Herzberg dragen het verder. Jezus deed – over het 'oog om oog' – er in de Bergrede al een schepje bovenop en vandaag horen we hem een gelijkenis uitspreken over grenzeloze vergeving. Wellicht, als we zo vergelden en vergeven tegen elkaar hebben afgewogen, komt het nog zo ver dat de balans doorslaat naar het moment waarop we kunnen overgaan naar vereffening en onze vijanden mogen en kunnen liefhebben.

Vergeving verbeeld

We gaan een videofragment zien van ruim een halve eeuw geleden, van 7 december 1970, toen voor het eerst na de Tweede Wereldoorlog een West-Duitse bondskanselier een officieel bezoek bracht aan Polen, het land dat zo verschrikkelijk had geleden onder de terreur van de nazi's. Die bondskanselier was Willy Brandt, zelf niet belast met een oorlogsverleden, en hij bracht een bezoek aan het monument ter herinnering aan de talloze slachtoffers van de opstand van het getto van Warschau in 1943. Ouderen onder ons weten vast nog wat er toen in 1970 gebeurde. Ik was zelf zestien jaar, zag het gebeuren op het journaal en was diep onder de indruk. Ik begreep onmiddellijk hoe bijzonder de symboliek hiervan was. Willy Brandt in Warschau, 7 december 1970.

Lied – Wat ik gewild heb

Lezing: Lied van Lamech (n.a.v. Genesis 4:19-23)

Het wraaklied van Lamech is te vinden in het eerste Bijbelboek Genesis, enkele verzen uit hoofdstuk 4. Lamech is een afstammeling van Kain, die zijn broeder dood sloeg. Het thema 'wraak' is dus niet ver te zoeken. We horen een vrije vertolking van het lied van Lamech.

Zeventig zeven, hoe kan het verkeren,
dit is mijn wet: mores zal ik ze leren.
Luister en huiver, mijn dierbare vrouwen:
wie mij te na komt zal het berouwen.
Niks oog om oog en niks tand om tand,
zeventig zeven sneven door mijn hand.
Die mij belagen vaag ik van de aarde,
alles wat ademt? geen enkele waarde.

Elke schram, snee of buil, elke striem, wond, elk leven
wordt duizend maal duizend maal mij teruggegeven

Zeven zeven ogen, zeven zeven tanden,
zeven zeven voeten, zeven zeven handen,
zeven keer zeven keer zeven keer leven,
geven zullen ze: geven en geven.
Geen leven tel ik, geen getal is mij heilig,
Geen kind ontzie ik, geen mens is mij veilig.
Mateloos wreek ik alwie mij iets aandoet,
kwaad mij berokkend komt nimmer meer goed.

Elke schram, snee of buil, elke striem, wond, elk leven
wordt duizend maal duizend maal mij teruggegeven.

Lezing: Mattheus 18: 21-35

Toen kwam Petrus bij hem en zei tot hem:

“Heer, hoeveel keer zal mijn broeder tegen mij zondigen en zal ik hem vergeven? Tot zeven keer?”

Jezus zei tegen hem: “Ik zeg jou niet: tot zeven keer, maar: tot zeventig keer zeven.

Daarom is het hemelse koninkrijk te vergelijken met een mens, een koning, die een rekening wil vereffenen met zijn dienaren. Hij is net begonnen met vereffenen of er wordt er één bij hem gebracht die in de schuld staat voor een giga bedrag. Omdat hij het niet kan teruggeven beveelt de heer om hem te verhandelen, en ook vrouw en kinderen en alles wat hij heeft en hij zál teruggeven. Dan valt de dienaar neer, smeekt hem om hulp en zegt: ‘Wees lankmoedig over mij en alles zal ik u teruggeven!’ Door ontferming bewogen laat de heer van die dienaar hem vrij en het verschuldigde scheldt hij hem kwijt.

Die dienaren komt buiten en vindt een van zijn mededienaren, die hem een paar honderdjes schuldig is. Hij grijpt hem bij zijn keel en zegt: ‘Geef terug wat je schuldig bent!’

Dan valt zijn mededienaar neer, smeekt hem om hulp en zegt: ‘Wees lankmoedig over mij en ik zal je teruggeven!’ Dat wilde hij niet, hij ging weg en wierp hem in de gevangenis tot hij het verschuldigde had teruggegeven.

Toen zijn mededienaren zagen wat er geschied was, werden zij zeer bedroefd. Ze gingen binnen en vertelden hun heer alles wat geschied was. Toen riep zijn heer hem bij zich en zei tot hem:

‘Boosaardige dienaar! Al die schuld heb ik jou kwijtgescholden omdat je mij om hulp smeekte.

Moest ook jij je niet ontfermen over je mededienaar zoals ook ik mij heb ontfermd over jou?

En vertoornd gaf zijn heer hem over aan de folteraars tot hij alles wat hij hem verschuldigd was aan hem had teruggegeven.

Zo zal ook mijn hemelse Vader doen aan jullie, als je niet vanuit je hart, een ieder zijn broeder kwijtscheldt.”

Lied – Wees genadig

Vergeving: ‘De weg naar herstel’ (over Abel Herzberg)

De Joodse advocaat en schrijver Abel Herzberg – hij kwam twee weken geleden al aan het woord – zat in 1944-1945 vijftien maanden gevangen in het concentratiekamp Bergen-Belsen. Hij bevond zich niet in het gedeelte van het kamp waar mensen door honger en ziekten als vliegen stierven en in de laatste oorlogsmaanden zelfs niet meer begraven werden, maar in een gedeelte voor ‘bevoorrechten’. Zo bevoorrecht waren deze gevangenen overigens niet, want ook onder hen waren honger en sterfte alom. In zijn herinneringen, die vlak na de oorlog als Amor fati verschenen, beschrijft Herzberg de instelling van een eigen rechtbank van gevangenen, omdat de kleine criminaliteit onder de kampbevolking een ware plaag was en door de Duitsers genegeerd werd. De kampleiding gaf zomaar toestemming voor deze rechtbank.

Er werden drie rechters aangesteld, er werden een aanklager en een verdediger aangewezen – Abel Herzberg – en er werd zitting gehouden ‘onder de linde’. In het kamp was geen boom te bekennen,

maar deze naam had kampcommandant Joseph Kramer bedacht. Er was in het kamp trouwens ook nergens 'recht' te vinden... De zittingen waren openbaar en de eerste keer kwamen er ook enkele Duitse bewakers, die wel eens naar echt 'recht' wilden komen kijken. Dat kenden ze alleen maar uit verhalen van lang geleden. Er werden relatief lichte straffen uitgedeeld en er werden pogingen gedaan om daders en slachtoffers met elkaar te verzoenen. De meeste veroordeelden stierven al aan de geleden ontberingen voordat de straf ten uitvoer kon worden gelegd. De bewakers kwamen overigens na deze eerste keer niet meer kijken: niet boeiend.

Deze bizarre enscenering van strafrechtzittingen droeg Herzberg zijn leven lang met zich mee. Het was voor hem de basis van zijn pleidooi voor vergeving, ook van mensen die in de oorlog de beest hadden uitgehangen. Hij had recht van spreken.

Lied – Kyrie

Overweging

"Weet je wel hoe moeilijk vergeven is?" zei ik. Ik moest, nee, ik mocht afgelopen week een man begraven die na een langdurige ziekte was gestorven. Hij had met zijn vrouw twee kinderen: een zoon – die was erbij met vrouw en kinderen – en een dochter – die was er niet bij. Ik weet niet precies wat er tussen haar en haar vader gebeurd is, maar ik begreep wel dat hier twee karakters ooit ernstig op elkaar gebotst waren en dat dat niet meer goed gekomen was. Haar ouders hadden haar jaren niet meer gezien en ze wisten zelfs niet waar ze woonde. Tot 1 week voordat haar vader overleed. Toen kwam ze, hun dochter, in het hospice, en twee dagen later nog eens. Ze kondigde aan dat ze niet op de begrafenis zou komen. Haar vader had daar vrede mee. Hij had haar op het eind van zijn leven weer mogen zien en spreken. Het was goed zo.

Maar haar moeder had het er moeilijk mee, ook tijdens de plechtigheid. Na afloop hadden we even een onderonsje en toen ik haar vroeg of ze ermee kon leven dat haar dochter er niet bij was, zuchtte ze diep. En toen zei ik dat zinnetje: "Weet je wel hoe moeilijk het is, iemand vergeven?" Het was eruit voor ik het wist. Ze dacht even na en zei toen: "Weet je hoe moeilijk het is om vergeven te worden?" En toen wist ik het weer: vergeven komt van twee kanten, het is een proces dat je samen voltrekt.

Mijn overweging bij het thema van vandaag start hier en giet ik in de vorm van een klein woordenboekje over vergelden en vergeven. Tien woorden, niet in alfabetische volgorde.

1 Schuld = etymologisch verwant aan het werkwoord 'zullen', in de Duitse betekenis van 'moeten', 'verplicht zijn'. Dat is een interessante achtergrond: ook iemand die zich schuldig voelt, voelt diep in zich dat hij of zij iets nalaat wat gedaan moet worden. 'Schuldig zijn' is dus eerder een oproep dan een gevoel, dan een beschrijving van een depressie. Schuld is een uitdaging.

2 Boeten = letterlijk: repareren, zoals met visnetten. De meesten zijn ermee doodgegooid dat er zonden worden begaan door mensen, die daarvoor moeten boeten, de rekening moeten betalen. Maar ten diepste is ook boeten een oproep, een uitdaging. Wie wil boeten wil een fout repareren, herstellen.

3 Vergelden = uitruilen, betaald zetten, eigenlijk een verhullend woord voor wreken. We spraken erover in de vorige viering, 'oog om oog' en niet meer dan dat. Alles in evenredigheid. Maar wreken blijft het.

4 Strafrecht = het recht dat de overheid wordt verleend om mensen die een misdaad hebben begaan te straffen. Zo neemt de overheid, en wel de rechterlijke macht, de straf uit handen van de slachtoffers of van hun nabestaanden, zo voorkomt zij in het belang van de samenleving eigenrichting en weerwraak. Zo vatte ook Abel Herzberg het op 'onder de linde'.

5 Vergeving en vergiffenis = letterlijk: weggeven, als er jou iets misdaan is je recht op wraak en vergoeding weggeven. Gratis, om niet.

6 Genoegdoening = herstel van materiële of immateriële schade, vooral ook eerherstel. Dat gebeurde in oude tijden tussen heren met een duel.

7 Vereffenen = letterlijk gladstrijken, hobbels en andere belemmeringen verwijderen, het

harmoniseren van verstoorde verhoudingen.

8 Kwijtschelden = hardop roepen dat je 'kwijt' staat tegenover je tegenpartij, dat je quitte staat, dat er genoegdoening of verzoening heeft plaatsgevonden. Je kunt elkaar weer recht in de ogen kijken.

9 Verzoenen = letterlijk met een kus bezegelen dat er vrede is gesloten of een andere afspraak is gemaakt. De 'zoen van Delft' is het verdrag waarmee Jacoba van Beieren in 1428 een voorlopig einde maakte aan de Hoekse en Kabeljauwse twisten.

10 Zand erover = dat is een interessante. De meeste mensen denken dat dat iets met begraven te maken heeft, zoals de oorspronkelijke bewoners van Noord-Amerika de strijdbijl begroeven als er vrede gesloten was. Maar de uitdrukking komt van het vroegere gebruik om de inkt van de handgeschreven tekst van een contract of een verdrag te drogen, als een soort vloeiblad dus. Daarmee stond iets vast. Je leest wel eens zinsneden als: 'de inkt van het verdrag was nog niet opgedroogd of de afspraak werd al geschonden...' Dat komt daarvandaan. Maar het is ook een uitdrukking voor 'uitwissen', zoals met een spons over het schoolbord. Daarna is iets niet meer zichtbaar: 'We hebben het er niet meer over.' We zullen het zo meteen in het ritueel meemaken.

Al deze begrippen spelen mee in de gelijkenis van de onbarmhartige dienstknecht, zoals ze in de Statenvertaling heet. Een knecht, een dienaar met een immense schuld bij zijn meester, je kon van dat bedrag in die tijd 25 Romeinse legioenen betalen. Een mateloze schuld, die in een mensenleven niet uitgeoet kan worden, laat staan vereffend. Zo mateloos als de schuld is, zo mateloos is de kwijtschelding. De vorst wordt met ontferming bewogen, de dienaar wordt vergeven, hij staat quitte met zijn meester, hij heeft zijn leven terug. Hij is vergeven. Maar dat betekent dat hij nu ook zelf – in het klein – vergeven kan en moet. En dat doet hij niet. En zo is zijn eigen vergeving niet meer geldig. Vergeven worden en zelf vergeven: hoe moeilijk is dat?

We spraken vorige keer even over 'herstelrecht' in plaats van strafrecht. Want waar de gemeenschap verwond is door een misdaad, daar moeten de verhoudingen hersteld worden, ook tussen dader en slachtoffer of diens nabestaanden. Dat vinden de pleitbezorgers van herstelrecht. De dader moet om vergiffenis vragen en de dader mag vergeven, desnoods en liefst 7 maal 70 maal. Het lijkt soms onmogelijk, maar het blijkt te kunnen.

Willy Brandt had geen woorden voor wat er op de plek waar hij stond gebeurd was, was aangericht door zijn landgenoten. Hij zweeg waar hij had willen spreken, en in een impuls ging hij door de knieën voor de slachtoffers van zijn landgenoten, hij knielde terwijl hij er persoonlijk part noch deel aan had gehad en zich verzet had tegen de nazi's. Hij knielde toch, hij deed dat pars pro toto, hij deed dat als symbool van zijn land. En dus deed hij het met een simpel ritueel. Zo brak hij de ban van schuld en boete, zo brak hij de ban van de ijstijd tussen de twee landen. En er kwamen onderhandelingen op gang, ook over schadevergoeding en herstelbetalingen. Woorden hadden dit niet kunnen bereiken. Vergeven én vergeven worden, hoe moeilijk is dat?

Amen

Lied – Steen

Voorbeden – bij het ritueel

Barmhartige God,

Jezus leerde ons bidden: vergeef onze schulden.

Mogen wij ook bidden om de vergeving van de schulden,
van wie niet om vergeving durven vragen?

Die hun schuld niet onder ogen durven komen,
die zich schamen of de pijn niet aandurven.

Leer mij ook mijn schulden te erkennen,
niet de pijn te vermijden, mijn schaamte te overwinnen
en ze te benoemen in het gebed.

Zodat ik mijn zelfoverschatting overwin,

mijzelf in mijn ware maat zie
als arm, als iemand die vergeving nodig heeft,
dat ik vergeving kan vragen
en kan vergeven.

Wij bidden voor vrede waar oorlog heerst.
Wij bidden voor liefde waar haat heerst.
wij bidden voor zachtheid waar onze zielen eeltig zijn.

wij bidden met de woorden in het intentieboek voor:
...

Herinner ons elkaar te zien en in de ogen te zien,
rechtvaardig en barmhartig te zijn en elkaar te vergeven.
Amen

Zandritueel

In het nu komende ritueel staat 'vereffening' centraal. Ik nodig jullie uit naar voren te komen en eerst het hoopje zand dat er ligt te vereffenen. Veeg het maar uit. De vereffening is beeld van jouw daad van vergeving.

En dan als tweede neem je uit de schaal wat zand en legt dat op een hoopje in de bak. Je laat een conflict achter op de plaat van de gebalde vuist, die verwijst naar de woede en pijn van het conflict.

Daarna mag je gaan zitten en kan de volgende vereffenen. Vergeven en vergeven worden doe je samen.

Collecte voor PRIME

Tafelgebed – O Heer God

Breken en delen

Zegen

Behoed ons / zegen ons / bewaar ons
Gij die ons hebt toegekeerd / naar elkaar,
om elkaar / te zegenen / te bewaren / te behoeden

Lied – God weet, komt het goed

Zegen

Wij sluiten het gesproken woord ook in deze viering af met een korte joodse zegenbede, die ons samenzijn hier en onze bezieling rijkelijk vult.

Lieve God,
Behoed ons / zegen ons / bewaar ons
Gij die ons hebt toegekeerd / naar elkaar,
om elkaar / te zegenen / te bewaren / te behoeden
Amen

Lied – Goed is dat je niet doet wat slecht is.